

*Савенко В. В.,**кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри нової і новітньої історії
та методики викладання історії
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка*

ПРАВО ЯК ІНТЕГРУЮЧИЙ ФЕНОМЕН ЦІННІСНО-НОРМАТИВНОЇ СТРУКТУРИ ПРАВОВОЇ РЕАЛЬНОСТІ

Анотація. У статті проаналізовано засади верховенства права як інтегруючого феномена ціннісно-нормативної структури правової реальності. Визначено методологічні рамки обсягу нормативності в праві. Досліджено фундаментальні принципи виникнення правової реальності та її структури.

Ключові слова: онтологія права, правова реальність, структура правової реальності, правове регулювання, правовий вплив.

Постановка проблеми. У теорії філософії права на часі постає проблема осмислення феномена права як ціннісно-нормативної структури правової реальності. У новочасному українському суспільстві все ще тривають трансформаційні зміни значення і ролі права. В основі цих змін закладено право, що наділене рисами головного ціннісного орієнтира, від міри обґрунтованості якого узалежнені спрямованість і ефективність як реформування суспільства в цілому, так і здійснення правової реформи як складової частини означених трансформаційних процесів. Тому необхідно з'ясувати кореляцію права і правової реальності.

Для того, щоб зорієнтуватися в нескінченному розмаїтті визначень природи права та водночас не знівельювати притаманну праву різновекторність його проявів, безумовно, слід звернутися до категорії правової реальності як до методологічного засобу адекватно поставленої задачі. Тож актуальність філософського осмислення права як особливої ціннісно-нормативної структури зумовлена, з одного боку, практичними проблемами функціонування права в суспільстві в цілому і трансформації посттоталітарного суспільства зокрема, а з другого – теоретичними проблемами, пов'язаними зі світоглядно-методологічним забезпеченням правознавства на основі філософсько-правових досліджень.

Мета статті полягає у необхідності: 1) здійснити структурно-функціональний аналіз правової реальності як філософсько-юридичної категорії; 2) дослідити нормативно-імперативний та формально визначений зріз правової реальності, сутність правової реальності як суспільного явища; 3) проаналізувати засади верховенства права як інтегруючого феномена ціннісно-нормативної структури правової реальності.

Виклад основного матеріалу. Теоретичну основу дослідження становлять праці філософів права та спеціалістів у сфері загальнотеоретичної юриспруденції, які розвивали ідеї ціннісної характеристики права: М. Алексєєва, С. Алексєєва, В. Бачиніна, Н. Крестовської, А. Крижановського, О. Мельничук, Н. Неновські, В. Нерсисянца, Ю. Оборотова, О. Овчиннікова, А. Полякова, Г. Радбруха, П. Рабіновича, О. Скакун, С. Сливки та інших. У контексті дослідження базисними стали праці у сфері соціальної філософії, філософської аксіології, феноменологічної філософії, структурної онтології та методології пізнан-

ня таких вчених: В. Віндельбанда, Ю. Габермаса, Е. Гуссерля, О. Гюфе, В. Дільтея, О. Довгополової, О. Івакіна, М. Кагана, І. Канта, Г. Ріккєрта, Л. Столовича, В. Тугарінова, П. Тейяра де Шардена, А. Цофнаса.

Правова реальність – термін міждисциплінарний, будучи водночас інструментом і об'єктом дослідження, він зустрічається не лише в окремих галузях юридичної науки, але й у філософії, соціології, політології, культурології тощо. Об'єднавши та структурувавши усі явища правової дійсності, це поняття уособлює комплекс усіх статичних та динамічних явищ, що перманентно розгортаються в тій чи іншій правовій системі. Існує навіть думка щодо синонімізації понять «правова реальність» та «правова система» суспільства конкретного історичного періоду. Важливо, що в межах філософсько-світоглядних дисциплін правова реальність утворює своєрідний цілісний універсум правових явищ та процесів у межах певного просторо-часового континууму.

У філософії права поняття правової реальності тлумачиться в широкому та вузькому значеннях. У першому випадку під правовою реальністю розуміється вся сукупність правових феноменів: правових норм, інститутів, наявних правовідносин, правових концепцій, явищ правового менталітету. У другому беремо до уваги базові правові реалії, щодо яких всі інші правові феномени виявляються похідними, і тоді під правовою реальністю в різних напрямках і наукових школах прийнято розуміти або правові норми (нормативізм), або правовідносини (соціологічний напрямок), або правові «емоції» (психологічний напрямок).

Будучи в якості світоглядної і методологічної категорії, правова реальність створює можливість розглядати право не лише як системне явище (норми, інститути, галузі, конкретні та абстрактні категорії), а й як особливий світ, автономну сферу людського буття, що наділена власним змістом та визначеними характеристиками. Сенс поняття «правова реальність» перебуває у міцному взаємозв'язку із філософською категорією «буття права». У цьому контексті правова реальність розкривається через форми буття права: світ ідей (ідеї права), світ знакових форм (правові норми і закони), світ стосунків та взаємодій між суб'єктами права (правове життя). У сукупності ці категорії відображають увесь «простір» правової реальності [1, с. 89].

Право та закон виступають в якості двокомпонентного наповнення правової реальності. В органічному симбіозі вони формують її зміст, організують та упорядковують правові відносини як динамічний елемент правової системи, впливають та регулюють правову реальність. Праву відводиться функція соціально-нормативного впливу на правову реальність, а закону – її упорядкування (регулювання) [2, с. 295].

Правовий вплив – це взятий у єдності та різноманітті увесь процес впливу права на суспільне життя, свідомість і поведінку людей за допомогою як правових, так і неправових засобів

[3, с. 233]. На думку В. Малахова, правовий вплив може розглядатися у двох аспектах: як психологічна складова дії права (психологічний механізм поведінки людини, сприйняття тих чи інших закономірностей правового регулювання і впливу) та як ціннісно-орієнтаційний механізм дії права (спосіб реалізації та охорони найважливіших для людини та суспільства цінностей) [4, с. 234]. У цьому контексті головна функція права полягає в здатності здійснювати реальний вплив на діяльність та поведінку людей, і через неї сприяти прогресивним змінам у суспільстві [5, с. 64]. Правовий вплив – поняття багатоаспектне, його здійснюють на людину інформаційним, ціннісним, стимулюючим шляхом, а також завдяки вихованню, зокрема пропаганді правових знань, юридичній освіті.

Інформаційний аспект дії права розглянемо з позиції пізнавальної діяльності. Якщо сприймати право як вид соціальної інформації, що охоплює знання, повідомлення, відомості про соціальну форму суспільного життя, то його аксіологічний аспект дії знайде свій прояв у впливі на переконання особи, на її світоглядні орієнтири та настанови, почуття й емоції. Цінність, що виражається в праві, не здатна визначити юридичну тактику поведінки, зате вона чітко вказує на її стратегію. Ціннісні уявлення становлять основу правової та моральної свідомості особи, невід'ємну частину її психології та особистісно-орієнтованої генези поведінки [6, с. 121]. Доповнюючи інформаційний та ціннісний, стимулюючий аспект дії права, впливає не лише на інтелект та емоції, а й на волю виконавця. Він знаходить прояв у юридичному визнанні, забезпеченні та захисті правомірної поведінки, у матеріальному й моральному заохоченні корисних суспільству вчинків [3, с. 233-238]. Таким чином, правовий вплив можна тлумачити як результативну, нормативно-організаційну дію на суспільні відносини спеціальної системи власне правових засобів (норм права, правовідносин, актів право реалізації та правозастосування) та інших правових чинників (правосвідомості, правової культури, правових принципів, правотворчого процесу), а також неправових механізмів (соціальних, ідеологічних, психологічних тощо) [7, с. 542].

Правовий вплив на відносини в суспільстві детермінований настанням тих чи інших наслідків. Але результативним він вважається як для особи, з поведінкою якої пов'язане втілення текстуально-фіксованих приписів, так і для суспільних відносин, у межах яких відбувається процес реалізації права [8, с. 76]. Правовий вплив здійснюється у двох формах: активній, що передбачає пряме використання засобів загальноюридичного характеру і правової охорони в межах суспільного життя членів тієї чи іншої спільноти, та пасивній, що зумовлює опосередкований правовий вплив на членів суспільного життя. За наявності такої умови немає прецеденту безпосереднього втручання права в суспільні відносини, але сам факт його існування та буття відіграє роль певного фактора, що спонукає конкретну особу зокрема та суспільство в цілому діяти згідно з текстуально фіксованими приписами, а також не вдаватися до дій протиправного характеру.

Специфічною стороною або стадією дії права стає правове регулювання. Саме воно є важливою умовою створення стабільного правового порядку, а також органів, інститутів і установ, здатних забезпечити захист й охорону від порушень тих прав і законних інтересів громадян та інших осіб, що закріплені діючими нормами права. Загальні соціальні цілі правового регулювання переслідують досягнення соціально корисних результатів і створення необхідних умов для прогресивного розвитку та процвітання суспільства.

Регулююча дія права на суспільні відносини полягає в тому, що воно у своїх нормах конструє модель обов'язкової або

дозволеної поведінки різних суб'єктів цих відносин. Це знаходить своє вираження в наданні одним суб'єктам суспільних відносин певних прав і в накладанні на інших певних обов'язків, пов'язуючи їх тими самими взаємними правами та обов'язками. При цьому можливості права в регулюванні суспільних відносин не стихійні й не безмежні.

Із феноменологічних позицій правове регулювання породжується виявом зовнішньої активності людини – так званого акту екстерналізації. Цьому процесу притаманні певні зміни в соціальному середовищі, за яких вияв зовнішньої активності набуває оформленого виразу. Правове регулювання в окресленому контексті включає в себе діяльність конкретних суспільних груп, координує суб'єктів, визначає характер процесу, організовує власне функціонування тощо. У цьому випадку можна припустити, що природно-правова категорія правового впливу та позитивно-правова категорія закону становлять собою основу структури механізму дії права. Як зазначає А. Венгеров, саме розуміння права несе в собі теоретико-прикладну програму дії. Історія засвідчує, що право в тій чи іншій послідовності та в різних суспільствах пов'язувалося із рівністю, справедливістю, силою, божественною чи державною волею, природними умовами життєдіяльності людини, законодавством, класовою волею. Тому, хоча правознавці і погоджуються з нормативною природою права, його зміст історично несе в собі значне гуманістичне навантаження та відображає закономірності формування цілої системи праворегулювання в цілому [9, с. 395].

Структура механізму дії права охоплює управлінсько-соціальні системи (механізми державного й соціального управління, норми права); соціальні чинники (соціально-економічні, політико-ідеологічні, соціально-демографічні, ситуаційні); ретрансляційні системи (інформативні, нормативно-ціннісні, соціально-психологічні); регульовані соціальні системи (особистість, група, колектив, суспільство) і як результат – правомірну й соціально активну поведінку [10, с. 93].

Зміст власне правової форми дії права виявляється в здатності врегулювати правовідносини завдяки встановленню правового статусу особи, тобто, наданню відповідним категоріям осіб певних прав та покладанням на них визначених обов'язків, що можуть бути властиві суб'єкту права як людині, особі, громадянину тощо.

Дія права на правовідносини в суспільстві проявляється в психологічній, етичній та інформаційній формах.

Психологічна форма дії права на правовідносини знаходить відображення в міжкомунікаційних зв'язках учасників правового життя (у ставленні конкретних суб'єктів до тих чи інших правових явищ та процесів, у їх активному виконанні, використанні, дотриманні, чи навпаки – ігноруванні, нівелюванні, нігілістичному сприйнятті та фактичному порушенні правових норм). Етична форма дії права на правові відносини виявляється в його реалізації за допомогою окресленого морального потенціалу, ідеалу справедливості та принципів права, що дає площину для ефективного регулятивного компонента позитивного права в майбутньому в межах визначеного соціального простору. Інформаційна форма дії права на суспільні відносини виявляється в реалізації правової інформації, що фіксована в нормах позитивного права. Такий компонент відіграє вагомую роль у контексті формування в суб'єкта права конкретної настанови на сприйняття права, а в подальшому – на формування моделі її правової поведінки.

Дієвість права зумовлюється рядом обставин. До них відносять: норму права, її сутнісний зміст та адаптованість до вимог суспільного життя; ефективність діяльності правоохоронної системи та органів правосуддя; належний рівень право-

свідомості та рівня правової культури населення; усі необхідні ресурси, що забезпечують належне застосування норми права.

Звісно, що ця схема скоріше відображає деонтологію, аніж онтологію проблеми, адже виявляється безліч перепон щодо зниження ефективності, а то й позбавлення можливості його ефективної дії. Такими перепонами можуть виступати, наприклад, локальні (економічна та політична незрілість, соціальні протиріччя) і глобальні (проблеми війни і миру, корупція); проблеми життя цивілізації (особистісні – правовий нігілізм конкретної особи; суспільні – низький рівень правової культури відповідного суспільства тощо).

Проблема дії права в найширшому її розумінні (тобто, йдеться про використання не лише власне юридичних, а й деяких не юридичних засобів) тісно пов'язана із проблематикою соціального контролю – особливого механізму регулювання поведінки та підтримання суспільного порядку, що дає можливість зберегти традиції, звичаї, норми моралі, відтворити соціальні відносини в межах нормативної системи, усталеної в суспільстві. Нормативно обмежуючи життя своїх членів, група здійснює контроль за тим, щоб ніхто не відхилився від встановлених правил [10, с. 95].

Поняття соціального контролю пов'язане із поняттям дії права не випадково. Це підтверджується як мінімум тим, що і соціальний контроль, і дія права характеризуються двокомпонентною структурою та здатністю впливати не лише на механізм регулювання поведінки, а й підтримання суспільного порядку. Перше відбувається на підставі передумов другого.

В окреслений вище спосіб право набуває змоги регулювати усю соціальну систему, пронизує усі його сфери та стає універсальним регулятором усього, що має значущість для права. Всі ж суб'єктивні фактори та чинники впливають на правову реальність разом із цілком об'єктивними процесами. Цінність дії права проявляється як результат його ефективності та відповідності вимогам суспільного життя, його перманентному перебігу та стрімкій динаміці.

Дія права, що виявляється у взаємозв'язку правового впливу та правового регулювання, – це злагоджений механізм, що зазнає різного роду суб'єктивних впливів, проте постає ядром правового життя, встановлюючи його рамки. Цей процес неможливий без природно-правових цінностей, як правових принципів, так і виключно юридичних засобів – норм права, правовідносин, актів реалізації права.

Висновки. Отже, проблема аксіологічних підстав права лежить у ціннісній сфері суспільного буття, що характеризується безперервним процесом поетапного зростання рівня об'єктивної цінності права. Функція права виявляється в здатності

організувати та інтегрувати ціннісну структуру правової реальності. З огляду на це можна говорити про існування ціннісно-нормативного характеру правових норм і реалій.

Література:

1. Элементарные начала общей теории права: [учебное пособие] / Под ред. В. И. Червонюка. – М.: Колосс, 2003. – 544 с.
2. Марченко М. Н. Общая теория государства и права / М. Н. Марченко. – М.: Зерцало, 2002. – 349 с.
3. Козенко Ю. О. К вопросу о демаркации механизмов правового влияния и правового регулирования / Ю. О. Козенко // Проблемы законности. – № 116. – 2011. – С. 233-238.
4. Малахов В. П. Философия права: формы теоретического мышления о праве / В. П. Малахов. – М.: Юнити-Дана, 2009. – 263 с.
5. Шемшученко Ю. С. Дія права: інтегративний аспект / Ю. С. Шемшученко. – К.: Юридична думка, 2011. – 581 с.
6. Гарасимів Т. З. Природні та соціальні детермінанти формування поведінки людини: філософсько-правовий вимір: дис. д-ра юрид. наук: 12.00.12 / Т. З. Гарасимів; Львівський державний університет внутрішніх справ. – Львів, 2009. – 458 с.
7. Скакун О. Ф. – Теорія держави і права: [навчальний посібник] / О. Ф. Скакун. – Х.: Консум, 2009. – 662 с.
8. Гойман В. И. О действии права: методологический анализ / В. И. Гойман. – М.: Норма, 1990. – 492 с.
9. Венгеров А. Б. Теория государства и права: [учебное пособие] / А. Б. Венгеров. – М.: Новый юрист, 1998. – 540 с.
10. Настасяк І. Ю. Соціологія права: [навчальний посібник] / І. Ю. Настасяк. – Львів: ПАІС, 2008. – 196 с.

Савенко В. В. Право как интегрирующий феномен ценностно-нормативной структуры правовой реальности

Аннотация. В статье рассматриваются принципы верховенства права как интегрирующего феномена ценностно-нормативной структуры правовой действительности. Определены методологические рамки нормативности права. Исследованы фундаментальные принципы происхождения правовой действительности и ее структуры.

Ключевые слова: онтология права, правовая действительность, структура правовой действительности, правовое регулирование, правовое влияние.

Savenko V. Law as an integrating phenomenon of the value-normative structure of the legal reality

Summary. The article analyzes the principles of the rule of law as an integrating phenomenon of the value-normative structure of the legal reality. Methodological framework of normative volume of law has been defined. Fundamental principles of the origin and structure of legal reality have been researched.

Key words: ontology of law, legal reality, structure of legal reality, legal regulation, legal affect.